

Altun Cəlaləddin oğlu YASİNLİ

"Müəssisələrin təşkili və idarəedilməsi" ixtisası üzrə
Naxçıvan Dövlət Universitetinin "İqtisadiyyat" kafedrasının doktorantı
E-mail: altunsektorel@gmail.com

KİÇİK VƏ ORTA MÜƏSSİSƏLƏR NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI İQTİSADİYYATININ ƏSAS HƏRƏKƏTVERİCİ İNDİKATORU

Xülasə

Dünya ölkələrinin mənimsədiyi sosial və iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri də regionların tarazlı inkişafı olmaqdır. Qeyd olunan hədəflərə nail olmaq üçün əsas hərəkətverici amil məhz sahibkarlığın xüsusilə də kiçik və orta ölçülü müəssisələrin (bundan sonra- KOM) inkişafı hesab olunmaqdadır. KOM-lar yaratdıqları məşğulluq imkanları, istehsal etdikləri rəqabətqabiliyyətli məhsullar ilə ölkələrdə məşğulluğun və regional inkişafın təmin edilməsi sahəsində əsas rol oynamaqdadır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi sayılan və 3 ölkə ilə sərhədə malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının (bundan sonra - Naxçıvan MR) iqtisadiyyatında KOM-ların payının yüksəlməsi olduqca mühim əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatın məqsədi Naxçıvan MR-də KOM-ların fəaliyyətinin bölgənin iqtisadiyyatına təsirlərinin təhlil edilərək müvafiq təkliflərin verilməsidir. Tədqiqatda Naxçıvan MR-də iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri və inkişaf potensialına adekvat olaraq KOM-ların fəaliyyəti ilə bağlı rəsmi statistikanın uyğunlaşdırılması metodlarından istifadə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə “Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası”nda paytaxt və regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ümumi məhsul buraxılışında regionların payının 2020-ci ildə 35%-dən 2026-cı ildə 42%-ə çatdırılması nəzərdə tutulur ki, bu da tədqiqat işinin təbii əhəmiyyətini əhatə edir. Tədqiqat nəticəsində Naxçıvan MR iqtisadiyyatında inkişafın əsas hərəkətverici indikatorunun burada fəaliyyət göstərən KOM-ların inkişafı ilə paralellik təşkil etdiyi ortaya çıxmışdır.

Açar sözlər: Regionların tarazlı inkişafı, KOM-lar, Naxçıvan MR iqtisadiyyatı, ÜDM, məşğulluq, rəqabət.

JEL: F43

Giriş

Ölkələrin bölgələri əhalinin sayı, təbii resurslar, təhsil səviyyəsi, istehlakçı sayına və s. göstəricilərə görə bir-birindən fərqlənməkdədir. Sözügedən amillər əhalinin sayına, rifahına və miqrasiyasına birbaşa olaraq təsir göstərməkdədir. Dünya ölkələrinin mənimsədiyi sosial və iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri də regionların tarazlı inkişafı olmaqdır. Regionlar arasında iqtisadi fərqlərin azaldılması və bölgələrdə bərabər iqtisadi-sosial rifahın təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətlər ilk olaraq sahibkarlığın inkişafı üçün müvafiq təşviq alətlərindən istifadə etməkdədirlər. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi sayılan Naxçıvan Muxtar Respublikasının (bundan sonra - Naxçıvan MR) iqtisadiyyatında KOM-ların payının ölçülməsi metodu ilə tarazlı inkişafı ölçülmüşdür.

Kiçik və orta müəssisələrin yaranması və təkamülü

KOM-ların yaranmasının tarixi qədim dövrlərə söykənməkdədir. Belə ki, insan həyatının asanlaşdırılması üçün müxtəlif növ əşyaların hazırlanması nəticəsində sənətkarlıq meydana gəlmişdir. Pulun kəşfi ilə sənətkarlıq məhsullarının alqı-satqısı ticarətin bir hissəsi hesab edilmiş və nəticədə kiçik sənətkarlıq müəssisələri formalaşmışdır. Əvvəllər bu müəssisələri, eyni zamanda yaşayış yeri kimi istifadə edən sənətkarlar şəhərləşmənin təkamülü ilə yaşayış yerlərini kiçik sexlər olan atelyelərə çevirmiş və nəticədə ilk kiçik müəssisələr yaranmağa başlamışdır. XVIII-XIX əsrlərdən başlayaraq isə bu müəssisələr kiçik sexlərə və manufakturalara çevrilmişdir ki, bu tipli müəssisələr günümüzdə kiçik və orta müəssisələrin ilkin ibtidai nümunələri olmaqdadır. Sənaye inqilabları və feodalizmin dağılmasına paralel olaraq dünya iqtisadiyyatının sektoral inkişafına paralel olaraq kiçik və orta müəssisələrin də inkişafına təkan vermişdir [1].

İkinci Dünya müharibəsindən sonra dağılmış iqtisadiyyatların bərpası, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və mallara olan tələbin qarşılınması, müharibə nəticəsində dağıdılmış regionların bərpası kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı KOM-ların iqtisadi və sosial əhəmiyyəti daha qabarıq olaraq hiss edilmişdir. Dünya iqtisadiyyatında 1950-ci illərdən başlayaraq 1980-ci illərin sonuna qədər davam edən dövrdə KOM-ların dəstəklənməsi üçün aktiv iqtisadi dəstəklər həyata keçirilmiş və ekosistemin inkişafı formalaşdırılmışdır. Hazırda KOM-ların bazar payının böyüdülməsi, onların istehsal imkanlarının genişləndirilməsi və istehsal etdikləri məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması dünya ölkələrinin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil etməkdədir.

Kiçik və orta müəssisələrin kateqoriyaları

Dünyanın bütün ölkələrində mövcud olan və istifadə edilən kiçik və orta ölçülü müəssisələr (bundan sonra KOM) iqtisadi ədəbiyyatda kiçik və orta biznes və ya kiçik və orta sahibkarlıq kimi də xarakterizə edilməkdədir. Dünya ölkələrində KOM anlayışı iqtisadiyyatın sahələrinə, sənayeləşmə dərəcəsinə, bazarın böyüklüyünə, sektorlara görə fərqlilik göstərməkdədir [2].

Qurulması çox miqdarda investisiya tələb etməyən KOM-lar yaratdığı əmək potensialı, regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsində zəruri rolu, istehlakın qarşılınması, idxaldan asılılığın azaldılması, əhalinin sosial rifahının təmin edilməsi baxımından ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün ən zəruri vasitələrdəndir. Ölkələr KOM-ların iqtisadiyyata olan müsbət qatqılarını artırmaq üçün müxtəlif növ iqtisadi siyasət və dəstək proqramları tətbiq edərkən təsir dairəsini və hədəf kütləsini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları anlayışı formalaşdırmışlar. Ölkələr tərəfindən KOM-ların bölgüsü meyarlarını müəyyənləşdirərkən, əsasən müəssisələrin illik gəliri, işçi sayı və investisiya həcmi kimi indikatorlar müəyyən edilir. Aşağıda ölkəmizdə və müxtəlif qitələri əhatə edən və fərqli iqtisadi modellərə sahib olan dünyanın böyük iqtisadiyyatlarına malik ölkələrdə KOM anlayışının formalaşmasının əsası, mahiyyəti və iqtisadiyyatdakı rolu barədə məlumatlar verilmişdir.

Ölkəmizdə mikro, kiçik, orta və iri müəssisələrin bölgüsü Azərbaycan Respublikası

Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli 556 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Sözügedən qərara əsasən işçilərinin orta siyahı sayı 1-10 nəfər, illik gəliri 200 min manatadək olan sahibkarlıq subyektləri mikro, işçilərinin orta siyahı sayı 11 – 50 nəfər, illik gəliri 200 min manatdan 3 milyon manatadək olan sahibkarlıq subyektləri kiçik, işçilərinin orta siyahı sayı 51-250 nəfər, illik gəliri 30 milyon manatadək olan sahibkarlıq subyektləri orta sahibkar, işçilərinin orta siyahı sayı 251 və ondan yuxarı nəfər, illik gəliri 30 milyon manatdan çox olan sahibkarlıq subyektləri iri sahibkar hesab edilməkdədir [3].

Kiçik və orta müəssisələrin regional iqtisadiyyatın inkişafında rolu

Ölkələrin inkişafında əhalinin yaşadığı bütün coğrafiyaların potensialına uyğun olaraq inkişaf etməsi, iqtisadiyyata inteqrasiya etməsi və ümumi inkişafa töhfə verməsi məqsədi ilə bölgələrin inkişafı əsas prioritet hədəflərdən biri olmaqdadır. Bu baxımdan KOM-ların malik olduqları iqtisadi xüsusiyyətlər bölgələrin inkişafına təkan verərək yerli iqtisadiyyat üçün strateji önəmə malikdir və aşağıda qeyd olunan fəaliyyətləri ilə bölgələrin inkişafına töhfə verirlər [4].

İstehlak mərkəzi yaratmaq: KOM-lar bölgələrə yaxın olan istehlakçıların tələbatının qarşılınmasında, yerli iqtisadiyyatın canlanmasında və bölgədə əməkdaşlıq olaraq daha çox iş yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Məşğulluğun təmin edilməsi: KOM-lar daha çox iş yaradaraq bölgələrdə yaşayan əhalinin məşğulluğunu təmin edərək yerli əhalinin yerli iqtisadiyyatda iştirakını artırır. Bu da bölgənin sosial və iqtisadi inkişafını dəstəkləyir.

Yerli resurslardan istifadənin artırılması: KOM-lar istehsalda istifadə etdikləri xammal və resurs tələblərini daha çox yerləşdiyi coğrafiyadan təmin edir ki, bu da digər sektorların inkişafına təkan verir.

İnvestisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi: KOM-lar bölgələrin özünü müxtəlif sahələrdə təşkil edə bilən mürəkkəb və təşəbbüskar təsislərdən ibarət iş dünyasının formalaşdırılması və investisiya üçün tələb olunan infrastrukturun qurulmasında aktiv rol oynayır ki, bu da özlüyündə investisiya ekosisteminə müsbət təsir göstərir.

Naxçıvan MR-də iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlət olan Naxçıvan Muxtar Respublikası tarixən şərqlə qərb və şimala cənub arasında yerləşən ticarət yollarının üzərində yerləşdiyindən burada qədim ticarət ənənəsini formalaşdırmış, istehsal olunan məhsulların dünya bazarlarına çıxarılmasında əlverişli şərait yaratmışdır.

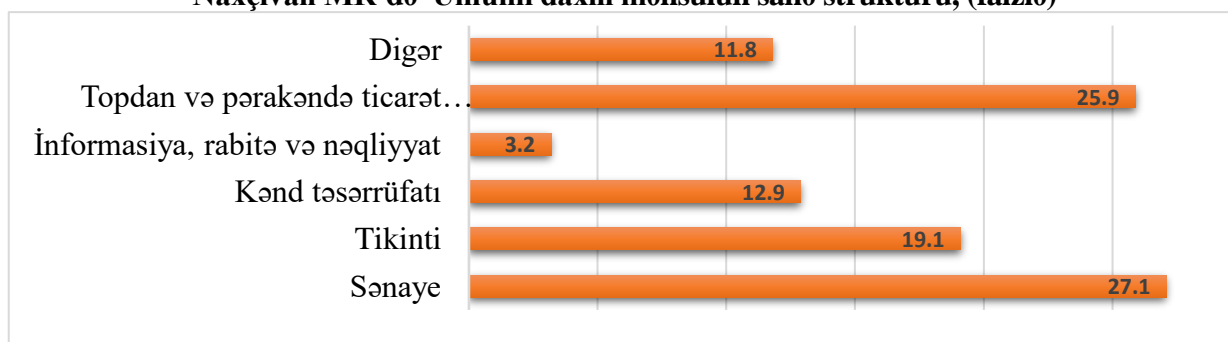
Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə təcavüzü nəticəsində muxtar respublika blokada vəziyyətinə düşmüşdür. Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru əlaqəsini itirən muxtar respublikada ərzaq təhlükəsizliyinin təmin

edilməsi, idxaldan asılılığın azalması, iş yerlərinin yaradılması və regional inkişafın təmin edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Günümüzdə muxtar respublikanın sahib olduğu təbii resurslar, daxili bazarın istehlak göstəriciləri və xarici bazarlara çıxış imkanları burada sənayenin inkişafını şərtləndirmişdir. Eyni zamanda, muxtar respublikanın iqlim şəraiti burada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli imkan yaratmışdır. Aşağıdakı qrafikdə Naxçıvan MR-də fəaliyyət göstərən əsas sektorlar verilmişdir.

Qrafik 1

Naxçıvan MR-də Ümumi daxili məhsulun sahə strukturu, (faizlə)

Mənbə: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

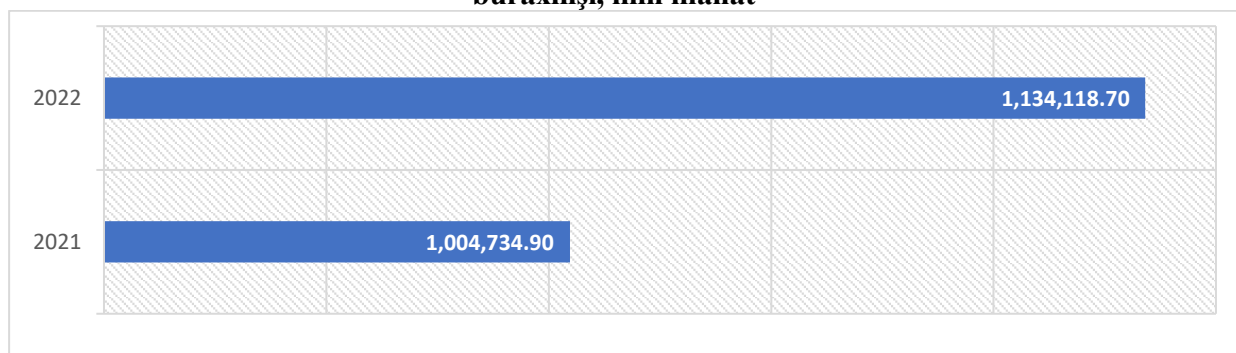
Kom-ların Naxçıvan MR-də məhsul buraxılışında yeri

Muxtar Respublikanın iqtisadiyyatı üçün kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin mühüm əhəmiyyəti məhz əhalinin mal və xidmətlərə olan tələbinin qarşılınması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Naxçıvan Dövlət Statistika

Komitəsinin məlumatına əsasən Muxtar Respublikada 384 növdə məhsul istehsal olunur ki, bunun da 127 növü ərzaq, 257 növü isə qeyri-ərzaq məhsullarıdır. Hazırda əhalinin 108-i ərzaq, 242-si qeyri-ərzaq olmaqla 350 növdə məhsula olan tələbatı tamamilə yerli imkanlar hesabına ödənilir [5].

Qrafik 2

Naxçıvan Muxtar Respublikasında mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışı, min manat

Mənbə: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

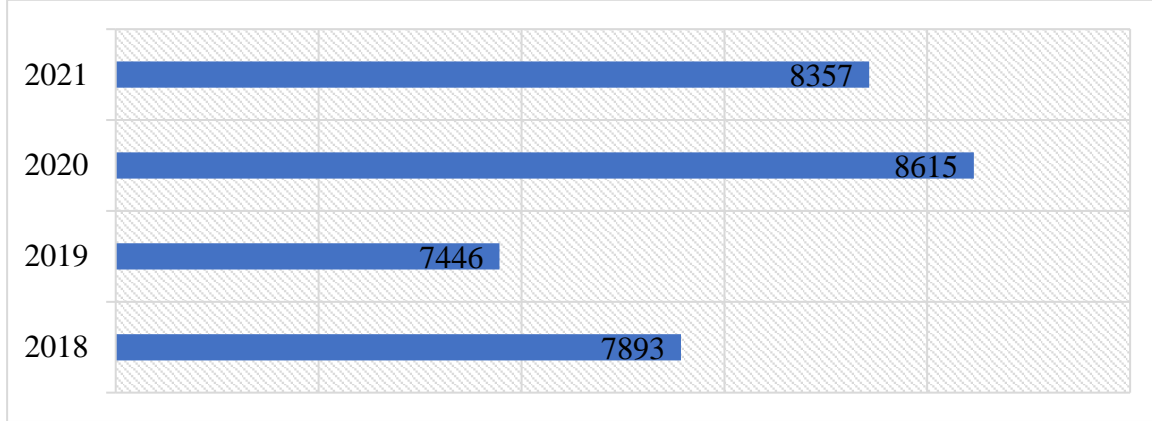
Naxçıvan MR-də Kom-ların sahibkarlıqda yeri

ünümüzdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadiyyatının əsasını kiçik və orta ölçülü

sahibkarlıq subyektləri təşkil etməkdədir. Belə ki, iqtisadiyyatın bir çox sektorlarını əhatə edən kiçik və orta müəssisələrin Muxtar Respublikada fəaliyyəti genişlənməkdədir.

Qrafik 3

Naxçıvan MR-də fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Mənbə: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Bu dinamizmin əsas səbəblərindən biri də kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin mövcud olması, daxili bazarın təmin edilməsində idxalı əvəz edən istehsalın formalaşması və yeni ixrac bazarlarının formalaşmasıdır.

Naxçıvan MR-də Kom-ların məşğuluqda yeri

Muxtar Respublika iqtisadiyyatında məşğulluğun təmin edilməsində kiçik və orta

müəssisələrin payı böyük olaraq qalmaqdadır. Belə ki, blokada şəraitində yaşamasına baxmayaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisinin sayı artan tendensiya ilə davam etməkdə, buna paralel olaraq iqtisadi fəal əhalinin sayı artmaqdadır. Aşağıdakı qrafikdən göründüyü kimi iqtisadi fəal əhalinin məşğulluğunun qarşılınmasında özəl sektorun əsasını kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri təşkil etməkdədir.

Cədvəl 1

Naxçıvan MR-də məşğulluq statistikası

İllər	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Əhalinin orta illik sayı, min nəfər	360,1	380,0	406,2	442,1	460,6	462,3
İqtisadi fəal əhalinin sayı, min nəfər	173,8	180,3	211,8	231,0	251,6	253,7
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı, min nəfər	168,0	172,4	211,7	231,0	251,3	253,4

Mənbə: Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Nəticə

Dünya ölkələri öz iqtisadi və sosial inkişafının təmin edilməsi məqsədilə bütün bölgələrinin infrastrukturalarının bərabər və sabit bir şəkildə inkişaf etməsi üçün çalışmaqdadırlar. Bunun üçün isə regionun təbii resursları, iqtisadi potensialı və sosial imkanlarına adekvat olaraq iş yerlərinin qurulması, əmək bazarında uyğun iş imkanlarının yaradılması təmin edilməlidir. Burada ən əlverişli mexanizm məhz regionların KOM-ların

yaradılmasına və inkişafına təşviq edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlət olan Naxçıvan MR-in iqtisadi inkişafının təmin edilməsində KOM-ların fəaliyyəti mühüm rol oynamaqdadır. Aparılan araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, KOM-lar Naxçıvan MR-də ÜDM-in formalaşmasında, rəqabətin və məşğulluğun təmin edilməsində böyük paya malikdirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Dünya tarixi'nde ilk şəhir ve şəhir devletinin ortaya çikişi ve gelişimi. 21.11.2017 səhifə -21
2. <https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/MehmetCansiz.pdf> pdf səhifə - 3
3. <http://www.e-qanun.az/framework/41048>

4. Türkiye'nin yenilikçi girişimcileri. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği. səh. 129 2013
5. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı <http://www.statistika.nmr.az/>

Алтун Джалаладдин ЯСИНЛИ

Докторант кафедры «Экономика» Нахчыванского Государственного Университета по специальности «Организация и управление предприятиями»

E-mail: altunsektorel@gmail.com

МАЛЫЕ И СРЕДНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ- КАК ОСНОВНОЙ ДВИЖУЩИЙ ИНДИКАТОР ЭКОНОМИКИ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Одним из главных приоритетов социальной и экономической политики, принятых странами мира, является сбалансированное развитие регионов. Основным движущим фактором для достижения указанных целей считается именно развитие предпринимательства, в частности малых и средних предприятий (далее - МСП). Созданные МСП возможности трудоустройства, обеспечение занятости в странах с конкурентоспособной продукцией, которую они производят, играют ключевую роль в обеспечении регионального развития. В связи с этим немаловажное значение имеет рост доли МСП в экономике Нахчыванской Автономной Республики (далее- Нахчыванская АР), которая является составной частью Азербайджанской Республики и имеет границу с 3 странами. Целью исследования является анализ влияния деятельности МСП в Нахчыванской АР на экономику региона и внесение соответствующих предложений. В исследовании использованы методы адаптации официальной статистики деятельности МСП в соответствии с особенностями экономики и потенциалом развития Нахчыванской АР. В "Стратегии социально-экономического развития" Азербайджанской Республики на 2022-2026 годы в результате обеспечения сбалансированного развития столиц и регионов предполагается довести долю регионов в общем выпуске продукции с 35% в 2020 году до 42% в 2026 году, что охватывает прикладное значение исследовательской работы. В результате исследования выяснилось, что основным движущим индикатором развития экономики Нахчыванской АР является параллель с развитием действующих здесь МСП.

Ключевые слова: сбалансированное развитие регионов, МСП, экономика Нахчыванской АР, ВВП, занятость, конкуренция.

Altun Jalaladdin YASINLI

Doctoral student of Economics department of Nakhchivan State University, specialty Organization and management of enterprises

E-mail: altunsektorel@gmail.com**SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES AS THE KEY DRIVING INDICATOR FOR THE ECONOMY OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF NAKHCIVAN****Summary**

Achieving balanced regional development are among the priorities of socio-economic policies for countries in the global context. The development of entrepreneurs (especially SMEs) is considered the major driving factor for achieving targeted goals. SMEs play a significant role in regional economic development by creating new employment opportunities and the production of competitive items. As an integral part of Azerbaijan and bordering 3 neighboring countries, the Autonomous Republic of Nakhchivan (hereinafter Nakchivan MR) has a rising share of interest of SMEs in the economy. The purpose of the research is to suggest offers by analyzing the real effects of SMEs on the regional economy. In the study, the methods of matching the official statistics on the activity of SMEs in Nakhchivan MR were used, following the characteristics of the economy and development potential. As a result of ensuring the balanced development of the capital and regions in the "Socio-Economic Development Strategy" of the Republic of Azerbaijan in 2022-2026, it is planned to increase the share of regions in the total output from 35% in 2020 to 42% in 2026 thus covers the applied importance of the research work. As a result of the research, it was revealed that the main driving indicator of development in the economy of Nakhchivan MR is in parallel with the development of SMEs operating here.

Key words: Balanced regional economic development, SMES, the Autonomous Republic of Nakhchivan, GDP, employment, competition.